

ساخت زبان فارسی

تألیف: حسین رسول پور
مدرس دانشگاه پیام نور

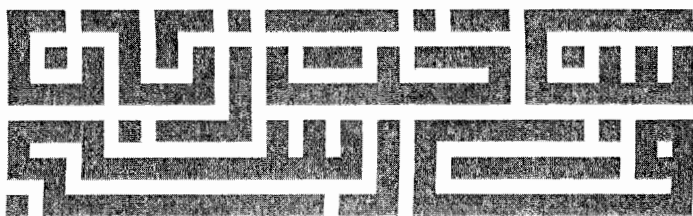

三才圖會

تقدیم به دوست‌گرامی:

مصطفی لطفی

ساخت زبان فارسی

تألیف: حمیدین رسول پور
(مدرس دانشگاه پیام نور)

سرشناسیه:
 رسول پور،
 حسین، ۱۳۵۹ - |
 عنوان و نام پدیدآور:
 ساخت زبان فارسی/
 تألیف حسین رسول پور، |
 مشخصات نشر: اصفهان: نشر
 خاموش، ۱۳۹۶. | مشخصات ظاهری: ۳۵۶
 ص.: مصور: ۱۴/۵×۲۱/۵ سیسم، | شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۳۰-۳۲-۵
 | وضعیت فهرست نویسی: فیبا |
 یادداشت: واژه نامه، | یادداشت: کتابنامه، | موضوع:
 فارسی -- دستور -- راهنمای آموزشی (عالی) | موضوع:
 Persian language -- Grammar -- Study and teaching (Higher) | موضوع:
 فارسی -- دستور | موضوع: Persian language -- Grammar | موضوع:
 زبان شناسی | موضوع: Linguistics | موضوع: فارسی -- آواشناسی | موضوع:
 Persian language -- Phonetics | موضوع: فارسی -- واج شناسی | موضوع: Persian
 language -- Phonology | موضوع: فارسی -- نحو | موضوع: Persian language -- Syntax
 | موضوع: فارسی -- معنی شناسی | موضوع: Persian language -- Semantics
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ س۲ ۵۴/۹۳ PIRT
 رده بندی دیویی: ۴۵/۰۷۶
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۴۱۹۵۵

نشر خاموش

نام کتاب:	ساخت زبان فارسی
مؤلف:	حسین رسول پور
طرح جلد و صفحه آرایی:	محمد علی خفاجی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:	سراج / مجتمع چاپ رضوی
چاپ / شمارگان:	اول ۱۳۹۶ / ۲۵۰
قیمت:	۲۵۰۰۰ تومان
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۸۳۳۰-۳۲-۵

کلیه حقوق این اثر برای نشر خاموش محفوظ است.

ارتباط با نشر خاموش: ۰۹۱۳۱۷۸۱۹۲۰ | www.khamooshpub.ir

تهران، ولنجک، خیابان گلستان سوم، پلاک ۳۵، همکف

فهرست مطالب

پیشگفتار مؤلف	۱۳
---------------	----

فصل اول: کلیات

۱٫۱. مقدمه	۱۹
۱٫۲. زبان‌شناسی	۱۹
۱٫۳. زبان و تعریف آن	۲۰
۱٫۴. نظام‌های تشکیل‌دهنده‌ی زبان	۲۷
۱٫۵. دستور زبان‌های قدیمی و معایب آن‌ها	۳۰
۱٫۶. زبان‌شناسی جدید و اهداف آن	۳۸
۱٫۷. جمع‌بندی مطالب	۴۰
۱٫۸. منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر	۴۱

فصل دوم: لایه‌ی آوایی

۲٫۱. مقدمه	۴۵
۲٫۲. آواشناسی	۴۵
۲٫۳. آوا	۴۷
۲٫۴. اندام‌های گفتار	۴۸
۲٫۵. همخوان و واکه	۵۱
۲٫۶. آشنایی با خط آوانگار (الفبای آوانگار)	۵۲
۲٫۷. توصیف همخوان‌های فارسی	۵۴
۲٫۸. توصیف واکه‌های فارسی	۵۶
۲٫۹. واکه‌های مرکب	۵۹
۲٫۱۰. فرایندهای آوایی در زبان فارسی	۶۰
۲٫۱۰٫۱. همگونی همخوان‌ها	۶۰
۲٫۱۰٫۲. همگونی همخوان با واکه	۶۱

۶۲	۲,۱۰,۳. ناهمگونی همخوان‌ها
۶۲	۲,۱۰,۴. هماهنگی واکه‌ای
۶۳	۲,۱۰,۵. قلب
۶۴	۲,۱۰,۶. حذف
۶۵	۲,۱۰,۷. اضافه
۶۶	۲,۱۰,۸. ابدال
۶۶	۲,۱۱. جمع‌بندی مطالب
۶۷	۲,۱۲. منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر

فصل سوم: لایه‌ی واجی

۷۱	۳,۱. مقدمه
۷۱	۳,۲. واج‌شناسی
۷۲	۳,۳. واج
۷۴	۳,۴. هجا
۸۰	۳,۵. جفت‌کمینه
۸۱	۳,۶. واحدهای زیرزنجیری
۸۱	۳,۶,۱. تکیه
۸۳	۳,۶,۲. آهنگ
۸۴	۳,۶,۳. درنگ
۸۴	۳,۶,۴. نواخت
۸۵	۳,۷. جمع‌بندی مطالب
۸۶	۳,۸. منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر

فصل چهارم: لایه‌ی واژگانی

۸۹	۴,۱. مقدمه
۸۹	۴,۲. ساختواژه

- ۴,۳. واژه ۹۰
- ۴,۴. تکواژ و انواع آن ۹۲
- ۴,۴,۱. تکواژ وابسته (مقید) ۹۳
- ۴,۴,۱,۱. تکواژ وابسته‌ی اشتقاقی ۹۴
- ۴,۴,۱,۲. تکواژ وابسته‌ی تصریفی ۹۴
- ۴,۴,۱,۳. واژه‌بست ۹۵
- ۴,۴,۲. تکواژ آزاد ۹۵
- ۴,۴,۳. تکواژ قاموسی ۹۶
- ۴,۴,۴. تکواژ دستوری ۹۶
- ۴,۴,۵. تکواژ صفر ۹۷
- ۴,۴,۶. تکواژ میانجی ۹۷
- ۴,۵. تقطیع واژه‌ها ۹۸
- ۴,۶. فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی ۱۰۱
- ۴,۶,۱. اشتقاق ۱۰۱
- ۴,۶,۲. ترکیب ۱۰۲
- ۴,۶,۳. اشتقاق و ترکیب ۱۰۳
- ۴,۶,۴. تکرار ۱۰۳
- ۴,۶,۵. واژه‌سازی (ابداع) ۱۰۴
- ۴,۶,۶. تبدیل (صفر) ۱۰۵
- ۴,۶,۷. کوتاه‌سازی ۱۰۵
- ۴,۶,۸. ترخیم ۱۰۶
- ۴,۶,۹. پسین‌سازی ۱۰۶
- ۴,۶,۱۰. سرواژه‌سازی ۱۰۷
- ۴,۶,۱۱. ادغام ۱۰۸
- ۴,۶,۱۲. گسترش استعاری ۱۰۸

۱۰۸.....	۴,۶,۱۳. قرض گیری (وام گیری)
۱۱۴.....	۴,۷. ترکیب های واژگانی - نحوی زبان فارسی
۱۱۴.....	۴,۷,۱. ترکیب نهادی
۱۱۴.....	۴,۷,۲. ترکیب مفعولی
۱۱۵.....	۴,۷,۳. ترکیب اضافی
۱۱۵.....	۴,۷,۴. ترکیب وصفی
۱۱۶.....	۴,۷,۵. ترکیب بدلی
۱۱۶.....	۴,۷,۶. ترکیب متممی
۱۱۶.....	۴,۷,۷. ترکیب قیدی
۱۱۷.....	۴,۷,۸. ترکیب عطفی
۱۱۷.....	۴,۷,۹. ترکیب عددی
۱۱۷.....	۴,۸. جمع بندی مطالب
۱۱۸.....	۴,۹. منابعی برای مطالعه ی بیشتر

فصل پنجم: لایه ی نحوی

۱۲۱.....	۵,۱. مقدمه
۱۲۱.....	۵,۲. نحو
۱۲۸.....	۵,۳. آشنایی با دستور زایشی-گشتاری
۱۴۱.....	۵,۴. ساختار گروه در زبان فارسی
۱۴۴.....	۵,۴,۱. ساختار گروه اسمی
۱۴۹.....	۵,۴,۲. ساختار گروه فعلی
۱۵۲.....	۵,۴,۳. ساختار گروه صفتی
۱۵۲.....	۵,۴,۴. ساختار گروه قیدی
۱۵۳.....	۵,۴,۵. ساختار گروه حرف اضافه ای
۱۵۵.....	۵,۵. ساختار جمله در زبان فارسی
۱۵۹.....	۵,۵,۱. انواع جمله در زبان فارسی

۵,۶	ساختار جمله‌واره در زبان فارسی	۱۶۴
۵,۷	شبه جمله	۱۶۶
۵,۸	نقش‌های نحوی	۱۶۸
۵,۸,۱	نقش‌های گروه اسمی	۱۶۸
۵,۸,۲	نقش‌های گروه صفتی	۱۷۱
۵,۸,۳	نقش‌های گروه قیدی	۱۷۱
۵,۸,۴	نقش‌های گروه حرف اضافه‌ای	۱۷۲
۵,۹	جمع‌بندی مطالب	۱۷۳
۵,۱۰	منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر	۱۷۴

فصل ششم: لایه‌ی معنایی

۶,۱	مقدمه	۱۷۹
۶,۲	معنی‌شناسی	۱۷۹
۶,۳	معنی و واحدهای معنایی	۱۸۳
۶,۴	مشخصه‌ها (مؤلفه‌ها)ی معنایی	۱۸۴
۶,۵	پنجیدگی در معنا	۱۸۵
۶,۶	روابط مفهومی در سطح واژه‌ها	۱۸۸
۶,۶,۱	شمول معنایی	۱۸۹
۶,۶,۲	جزء واژگی	۱۹۰
۶,۶,۳	عضو واژگی	۱۹۱
۶,۶,۴	واحد واژگی	۱۹۱
۶,۶,۵	هم‌معنایی	۱۹۲
۶,۶,۶	چندمعنایی	۱۹۳
۶,۶,۷	تقابل معنایی	۱۹۴
۶,۷	روابط مفهومی در سطح جمله	۱۹۶
۶,۷,۱	شمول معنایی	۱۹۷

- ۱۹۷..... ۶,۷,۲. تضاد معنایی
- ۱۹۸..... ۶,۷,۳. تناقض معنایی
- ۱۹۹..... ۶,۷,۴. استلزام معنایی
- ۲۰۰..... ۶,۷,۵. ازپیش‌انگاری
- ۲۰۱..... ۶,۸. جمع‌بندی مطالب
- ۲۰۱..... ۶,۹. منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر
- ۲۰۳..... واژه‌نامه‌ی توصیفی
- ۲۲۹..... کتابنامه
- ۲۳۷..... واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی
- ۲۴۶..... واژه‌نامه‌ی فارسی به انگلیسی

پیشگفتار مؤلف

آنچه این کتاب سعی دارد به آن دست یابد، آشناساختن دانشجویان رشته‌ی مترجمی زبان انگلیسی و زبان‌شناسی با درس «ساخت زبان فارسی» است که یکی از دروس این دورشته محسوب می‌شود. چندین سال است که برخی کتاب‌ها با این عنوان برای دانشجویان تألیف شده، اما نگاهی گذرا به این کتاب‌ها نشان می‌دهد که بیشتر آن‌ها کارهایی شتاب‌زده بودند و برخی دیگر مسایلی را مطرح کرده‌اند که نیازی نبود در چنین کتاب‌هایی بررسی شوند. در یکی از این کتاب‌ها که به تازگی چاپ شده، حتی خطاهای تایپی در متن کتاب، بسیاری از مسایل از جمله دقت مؤلف و ناشر را زیر سؤال برده است. تدریس این درس در نیمسال‌های متوالی در دانشگاه پیام نور نکاتی را برای من روشن ساخت. از جمله اینکه دانشجویان رشته‌ی مترجمی زبان انگلیسی چندان علاقه‌ای به این درس ندارند و این موضوع پیامد برخی پیچیدگی‌ها و عدم کارایی برخی منابع است. بارها پیش آمده که دانشجویان پرسیده‌اند که چرا این درس را می‌خوانیم؟ این درس برای ما چه فایده‌ای دارد؟ بنابراین نیاز به این داریم که کتاب‌هایی

در این زمینه تألیف شود که به صورت روشن و صریح و البته مختصر، مفاهیم اصلی این درس را بیان کند. چنین کتاب‌هایی باید دو موضوع را مدنظر قرار دهند: در کتاب‌هایی از این دست، ابتدا لازم است برخی مفاهیم که کاملاً به حوزه‌ی زبان‌شناسی مرتبط‌اند؛ برای خواننده معرفی شوند و سپس با استفاده از این مفاهیم بررسی ساختار زبان فارسی البته بدون گرایش به نظریه‌ای خاص و صرفاً با استفاده از مفاهیم عام علم زبان‌شناسی صورت گیرد. هرچند پایبندی به مورد دوم بسیار دشوار به نظر می‌رسد.

کتاب حاضر از شش فصل تشکیل شده که در فصل اول برخی مفاهیم و موضوعات علم زبان‌شناسی را به اجمال بررسی کرده‌ام. دانستن این مقدمات پیش از مطالعه‌ی مباحث اصلی ضروری به نظر می‌رسد. فصل دوم تا فصل ششم بررسی ساخت آوایی، واجی، واژگانی، نحوی و معنایی زبان فارسی را در بردارد. در این فصول، سعی شده مفاهیمی مطرح شود که جنبه‌ی آشنایی داشته باشند و از ورود به مباحث تخصصی‌تر پرهیز شده تا مطالعه‌ی کتاب خسته‌کننده نباشد. هر فصل با جمع‌بندی مطالب و پیشنهاد منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر پایان می‌پذیرد که می‌تواند راهگشای خوانندگان در مطالعه‌ی تفصیلی مباحث کتاب باشد. در پایان کتاب، واژه‌نامه‌ای توصیفی برای مطالعه‌ی آسان‌تر مفاهیم و اصطلاحات گنجانده شده است. هر اصطلاحی که در متن کتاب به صورت برجسته نوشته شده، در این واژه‌نامه، توضیح داده شده است. همچنین واژه‌نامه‌های دوزبانه

(انگلیسی به فارسی و بالعکس) در دستیابی به معادل اصطلاحات، مفید خواهند بود.

۱۵

امیدوارم موضوعاتی که در این کتاب مطرح کرده‌ام در آشناساختن و شفاف نمودن ساختار زبان فارسی مفید بوده باشد. بی شک کتاب از ایراد و اشکال خالی نیست. بر این نکته مُعترفم. دانشجویان، اساتید و تمامی خوانندگان می‌توانند ایرادهای آن را برای بهترشدن کتاب در آینده گوشزد کنند.

سپاس از همسر، دوست گرامی ام مصطفی لطفی و همچنین دوست عزیزم بلال شایان و نیز ناشر محترم بربنده واجب است.

و من الله توفیق...

حسین رسول پور

تبریز، اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

h.r392@hotmail.com

فصل اول: کلیّات

- مقدمه
- زبان‌شناسی
- زبان و تعریف آن
- نظام‌های تشکیل‌دهنده‌ی زبان
- دستور زبان‌های قدیمی و معایب آن‌ها
- زبان‌شناسی جدید و اهداف آن
- جمع‌بندی مطالب
- منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر

۱.۱. مقدمه

در این فصل برخی مفاهیم را که لازم است پیش از وارد شدن به بحث اصلی بدانیم، به طور خلاصه بیان کرده‌ایم. ابتدا تعریفی از علم زبان‌شناسی ارائه خواهیم داد و همچنین تعریفی که علم زبان‌شناسی از زبان ارائه می‌دهد. نظام‌های تشکیل دهنده‌ی زبان را خواهیم شناخت و سپس به معایب دستور زبان‌های قدیمی خواهیم پرداخت و در نهایت به اهداف زبان‌شناسی جدید اشاره‌ای خواهیم کرد.

۱.۲. زبان‌شناسی

در اوایل قرن بیستم پس از درگذشت زبان‌شناس سوئیسی، فردینان دو سوسور^۱ شاگردان وی کتابی را با عنوان «دوره‌ی درس‌های زبان‌شناسی همگانی»^۲ منتشر کردند که درس‌های سوسور درباره‌ی این علم جدید را شامل می‌شد. این علم «زبان‌شناسی همگانی»^۳ نام گرفت که به اختصار زبان‌شناسی نیز می‌نامند. زبان‌شناسی سعی دارد با دید و نگرشی علمی به زبان بنگرد. به این معنی که همانند دانشمندان علوم طبیعی که مشاهدات خود را طبقه‌بندی، بررسی و در نهایت نتیجه‌ای از آن‌ها به دست می‌آورند؛ زبان‌شناس نیز سعی دارد با جمع‌آوری داده‌های زبانی، تحلیل و بررسی آن‌ها، نتیجه‌ای از آن‌ها

1- Ferdinand de Saussure (1857-1913)

2- Cours de linguistique générale (Course in General Linguistics)

3- General Linguistics

بگیرد که به ارائه‌ی نظریه‌ای درباره‌ی ساختار کلی زبان یا بخشی از آن منجر شود یا به هر حال، توصیفی از ساختار زبان باشد. پیش از آن که سوسور این علم جدید را با سخنرانی‌ها و درس‌های خود در دانشگاه ژنو معرفی کند؛ پژوهش‌های زبانی به حیطه‌ی مقایسه‌ی زبان‌ها و بررسی ریشه‌ی واژگان (فقه‌اللغه^۱) محدود می‌شد؛ اما سوسور تلاش کرد اصولی را پایه‌گذاری کند که بتوان به شیوه‌ای علمی و منسجم ساختار هر زبانی را بررسی کرد.

۱.۳. زبان و تعریف آن

ابتدا باید بدانیم که انسان‌ها برای ارتباط در جامعه از زبان^۲ بهره می‌گیرند. در واقع، زبان ابزاری ارتباطی است که بیشتر- و یا بهتر است بگوییم- تقریباً تمامی کارهای انسان به نوعی با کمک این ابزار صورت می‌پذیرد و به نوعی با آن ارتباط دارد. همین ابزار، انسان را از سایر موجودات متمایز ساخته است. یعنی تمامی انسان‌ها برخلاف سایر موجودات، استعداد یادگیری آن را دارند و می‌توانند با بهره‌گیری از آن به تعامل با هم‌نوعان و هم‌زبانان خود بپردازند. از این رو، بهترین و ساده‌ترین تعریف برای زبان می‌تواند این باشد که زبان وسیله‌ای است برای ارتباط در جامعه. از این رو نهادی اجتماعی است. چرا که در

1- Philology

2- Language

اجتماع کاربرد دارد و تحت تأثیر دگرگونی‌های اجتماعی تغییر می‌یابد یا به عبارت دیگر دگرگونی‌های اجتماعی بر آن تأثیر دارند.

۲۱

روشن است که می‌توان از سایر جنبه‌ها تعاریف دیگری نیز برای زبان ارائه داد. می‌توانیم زبان را نظامی بدانیم شکل یافته از نشانه‌ها. درک نشانه‌ی زبانی^۱ که در آرای سوسور مطرح شده؛ برای دانستن مفهوم این تعریف ضروری است. نشانه هرآن چیزی است که بر چیزی غیر از خود دلالت کند. برای ساده‌تر شدن درک این گفته مثال می‌زنیم: زمانی که عکس شخصی را نگاه می‌کنیم، به سبب شباهتی که بین او و عکس‌اش وجود دارد، پی می‌بریم که این عکس متعلق به آن فرد است. در واقع، در این جا با نشانه سروکار داریم؛ اما نشانه‌ای که صوری است و به اصطلاح میان صورت و مفهوم آن مشابهتی عینی وجود دارد. این نوع از نشانه شمایل^۲ نامیده شده است. در نوعی دیگر از نشانه، میان صورت و مفهوم، رابطه‌ی علت و معلولی برقرار است. به عنوان مثال، وقتی فردی را می‌بینیم که تب دارد؛ بلافاصله پی می‌بریم که بیمار است. این نوع از نشانه را نمایه^۳ نامیده‌اند. در سومین گونه از نشانه‌ها، هیچ رابطه‌ی علی یا عینی بین صورت و مفهوم وجود ندارد. در این نوع نشانه، رابطه صرفاً قراردادی^۴ است. پس زمانی که رابطه‌ی

1- Sign (Linguistic Sign)

2- Icon

3- Index

4- Conventional

قراردادی بین صورت و مفهوم برقرار باشد، نشانه از نوع نماد^۱ است. به عنوان مثال، لفظ «کتاب» در زبان فارسی، «book» در زبان انگلیسی، «livre» در زبان فرانسه و «libro» در زبان اسپانیایی هر کدام برای معنا و مفهوم شیء ای وضع شده اند که از صفحاتی تشکیل یافته و مطالبی در آن چاپ شده است. این وضع و قرارداد صرفاً توافقی است نوشته نشده و نامکتوب در اعصار گذشته ی این زبان ها. بنابراین هیچ رابطه ی علت و معلولی در آن دخیل نیست. امکان داشت به جای اینکه واژه ی «کتاب» برای این شیء در زبان فارسی وضع شود؛ واژه ای دیگر برای آن انتخاب می شد. اما با قراردادی، این واژه در زبان فارسی برای آن شیء وضع گردیده است. قراردادی که نمی دانیم چگونه و چه زمان بوده است.

سوسور در کتاب خود درباره ی مفهوم نشانه ی زبانی نیز بحث می کند. به اعتقاد وی نشانه ی زبانی یک مفهوم را به یک تصوّر صوتی^۲ پیوند می دهد و این تصوّر کاملاً انتزاعی است و جنبه ی فیزیکی و آوایی ندارد. شکل زیر می تواند به طور صریح این گفته را نشان دهد:

1- Symbol

2- Sound Image

شکل (۱/۱) نشانه‌ی زبانی

سوسور در کتاب خود تصور صوتی را دالّ نام‌گذاری می‌کند و مفهوم را مدلول^۱ و نتیجه می‌گیرد که دالّ همان صوت نیست و مدلول هم در جهان خارج وجود ندارد؛ بلکه هر دوی این‌ها پدیده‌هایی ذهنی و انتزاعی‌اند. همچنین اشاره می‌کند که زبان نظامی از این نشانه‌های اختیاری است که ویژگی‌های دلالتی آن‌ها به طور کامل وابسته به جایگاه آن‌ها در درون نظام زبان است. از این رو سه خصوصیت را می‌توان در تعریف زبان به نظامی از نشانه‌های اختیاری مشخص نمود. این سه خصوصیت، مفاهیم محوری در آرای سوسور درباره‌ی تعریف زبان هستند: نشانه، نظام^۲، اختیاری بودن^۳. منظور از نظام زبان نیز صراحتاً این است که زبان از عناصری شکل گرفته (یعنی همان نشانه‌ها) که به صورت پراکنده در کنار هم قرار نگرفته‌اند؛ بلکه دارای ساختاری منسجم و منظم‌اند.

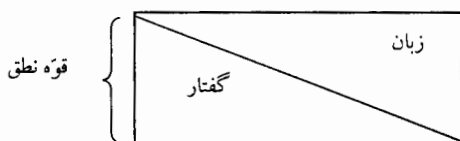
-
- 1- Signifier
 - 2- Signified
 - 3- System
 - 4- Arbitrariness

علم زبان‌شناسی با اصولی که سوسور و بعد از آن زبان‌شناسان دیگر پی‌ریزی کردند؛ سعی دارد به مطالعه‌ی این ساختار منظم در هر زبان بپردازد و نظام‌های خردتر درون آن را بررسی کرده، به نظریه‌ای درباره‌ی آن یا بخش‌هایی از آن دست یابد. پس کار زبان‌شناس در بررسی یک زبان، دقت و پژوهش در ساختار آن زبان است. باید توجه داشت که بررسی ساختار هر زبان، برای زبان‌شناس نباید کاری دشوار باشد. زیرا چنان‌که گفتیم هر زبان دارای نظامی منسجم است و بررسی هر چیزی که منظم و منسجم باشد، کاری چندان دشوار نخواهد بود. از سویی دیگر، اصولی که زبان‌شناسی برای بررسی زبان‌ها ارائه می‌دهد؛ همانند ابزارهایی است که می‌توان با آن‌ها تمامی زبان‌های جهان را به سهولت بررسی کرد.

بر اساس آنچه گفتیم مشخص می‌شود که زبان نظامی است متشکل از نشانه‌های قراردادی که دارای ساختارهای منسجم‌اند. سوسور نخستین فردی بود که زبان را دارای نظام معرفی کرد و تمایزاتی را در این مورد مطرح ساخت. یکی از این تمایزات، تمایز سه‌گانه‌ی وی بین زبان طبیعی (قوه‌ی نطق^۱)، یک زبان خاص و گفتار^۲ است. شکلی که هُلدکرافت در کتاب خود آورده، این تمایز سه‌گانه را به خوبی می‌تواند نشان دهد:

1- Faculty of Speech

2- Speech (Parole)

شکل (۱/۲): تمایز سه‌گانه‌ی سوسور (زبان، قوه نطق، گفتار)

به اعتقاد سوسور نباید قوه‌ی نطق را با زبان (لانگ - langue) اشتباه گرفت. زبان بخشی معین و مهم از قوه‌ی نطق آدمی است. عملکرد آن برپایه‌ی استعداد طبیعی استوار است. درحالی‌که زبان پدیده‌ای اکتسابی است. نباید آن را مقدم بر قوه‌ی نطق دانست، بلکه باید آن را زیربخشی از قوه‌ی نطق به حساب آورد. سوسور از واژه‌ی فرانسوی langue (لانگاژ) برای اشاره به قوه‌ی نطق بهره می‌گیرد. منظور از زبان به معنای یک زبان خاص، زبان‌هایی چون فارسی، انگلیسی، اسپانیایی و غیره است. منظور از گفتار آن بخش از یک زبان خاص است که فردی است و به طور روزمره کاربرد دارد. همچنین باید عنوان کنیم که تمایز دوگانه‌ی سوسور بین زبان و گفتار از تمایزات مهم وی است که بایستی به آن توجه داشت. زبان به آن معنی که وی در کتاب خود آورده، پدیده‌ای اجتماعی و قراردادی است که موضوع روان‌شناسی اجتماعی است و فرد در آن نقش فعالی ندارد. به این معنی که نمی‌تواند تغییری در آن ایجاد نماید. اما گفتار فردی است و فرد در آن نقشی فعال دارد.

از سویی دیگر سوسور از دو رابطه‌ی هم‌نشینی^۱ و جاننشینی^۲ بحث می‌کند. تمایزی که باز از دیدگاه وی مهم تلقی شده است. برای روشن شدن مفهوم این دو اصطلاح، به مثال‌های (۱ و ۲) توجه کنید.

(۱) من مداد را برای برادرم خریدم.

I bought the pencil for my brother. (۲)

هر کدام از جملات بالا بر روی خطی افقی قرار گرفته‌اند. به عبارت بهتر، از کنار هم قرار گرفتن عناصر تشکیل دهنده‌ی این جملات، یعنی واحدهای اسمی، فعلی و بر روی محور افقی، جمله‌ای شکل گرفته است. این عناصر در کنار هم قرار گرفته‌اند و یا بهتر است بگوییم با هم هم‌نشین شده‌اند تا جملات بالا را شکل دهند. تمامی این عناصر و واحدها در جمله حاضرند. پس می‌توانیم بگوییم که رابطه‌ای که از این راه حاصل می‌شود، رابطه‌ی هم‌نشینی است که از عناصر و اجزای حاضر در جمله (یا زنجیره‌ی گفتار) پدید آمده است. نوعی دیگر از رابطه نیز می‌تواند بین این اجزاء برقرار باشد. می‌توانیم به جای هریک از اجزای این جملات از عناصر دیگری استفاده کنیم. (البته با توجه به محدودیت‌های محور هم‌نشینی). به طور مثال، می‌توانیم به جای جمله‌ی «من مداد را برای برادرم خریدم» بگوییم «من دفترچه را از مادرم گرفتم» و ده‌ها جمله‌ی دیگر. این عناصر در جمله حضور ندارند و در واقع عناصری غایب‌اند که در ذهن سخنگوی زبان به شکلی

1- Syntagmatic Relationship

2- Paradigmatic Relationship

بالقوه وجود دارند و می‌توانند بالفعل در زنجیره‌ی گفتار حضور یابند. رابطه‌ای که از این راه حاصل می‌شود رابطه‌ی جانشینی است. یعنی در جایگاه هر واحد زبانی، واحدهای دیگری نیز می‌توانند با توجه به محدودیت معنایی جانشین شوند.

۱.۴. نظام‌های تشکیل دهنده‌ی زبان

گفتیم که هر زبان متشکل از عناصر یا واحدهایی است که در کنار هم نظام و ساختار کلی هر زبان را شکل می‌دهند. این نظام دارای نظام‌های خردتری نیز هست که هر کدام از این نظام‌ها نیز، خود قواعد و اصولی دارند. به عبارت بهتر، هر نظامی متشکل از نظام‌هایی است که به ظاهر مستقل از هم‌اند؛ اما در واقع باهم در ارتباط‌اند. هر زبانی از پنج نظام خرد (یا زیرنظام) شکل می‌گیرد:

- الف) نظام آوایی^۱،
- ب) نظام واجی^۲،
- پ) نظام واژگانی^۳،
- ت) نظام نحوی^۴،
- ث) نظام معنایی^۵.

-
- 1- Phonetic System
 - 2- Phonological System
 - 3- Lexical System
 - 4- Syntactic System
 - 5- Semantic System

اگر هر کدام از این نظام‌های خرد را یک لایه در نظر بگیریم، می‌توانیم بگوییم که هر زبانی از چندین لایه شکل گرفته است. شکل زیر این گفته را بهتر نشان می‌دهد:

شکل (۱/۳): ساختار لایه‌ای هر زبان (زیرنظام‌های آن)

خطوط نقطه چین در فواصل این لایه‌ها، نشانگر این است که لایه‌ها کاملاً مستقل از هم نیستند و همیشه ارتباطی بین آن‌ها برقرار است. در واقع، فصل‌بندی کتاب نیز برخاسته از این نگرش است. بررسی هر کدام از این لایه‌ها و البته بررسی ارتباط بین آن‌ها، جزء علایق هر زبان‌شناسی است. این نکته را هم باید ذکر کنیم که در طول تاریخ زبان‌شناسی نظریه‌های بسیاری درباره‌ی هر کدام از این لایه‌ها و ارتباط آن‌ها ارائه شده و برخی زبان‌شناسان یکی از لایه‌ها را بر دیگر لایه‌ها ترجیح داده‌اند.

بدون هیچ طول و تفصیلی می‌توانیم بگوییم که هر زبان از آواهایی شکل گرفته که این آواها در کنار هم قرار دارند و زیرنظام آوایی را در هر زبان شکل می‌دهند. همچنین با کنار هم قرار گرفتن این آواها به ترتیبی که خاص هر زبان است؛ زیرنظام واجی در یک زبان شکل می‌گیرد. به عنوان مثال آواهای /a/، /s/، /b/ (یعنی ا، س، ب)، در زبان فارسی وجود دارند. با کنار هم قرار گرفتن این آواها طبق قواعد واجی زبان فارسی، واژه‌ی «اسب» شکل می‌گیرد. ترتیب‌های دیگر نمی‌تواند در زبان فارسی معتبر باشد (مثلاً س، ا، ب). هر کدام از آواها و واج‌ها، واژه‌ها را در یک زبان شکل می‌دهند که می‌توان آن را زیرنظام واژگانی نام نهاد. واژه‌های بسیاری در زبان وجود دارد. به عنوان مثال، زبان فارسی یا انگلیسی خود دارای واژه‌های فراوانی‌اند که اهل این زبان‌ها به عنوان ابزارهایی از آن‌ها استفاده می‌کنند تا در زندگی روزمره ارتباط کلامی برقرار کنند. در نهایت با کنار هم قرار گرفتن واژه‌ها و با اعمال قواعد معنایی بر آن‌ها، شاهد شکل‌گیری جمله‌ها هستیم که زیرنظام نحوی را در یک زبان شکل می‌دهند و از آن به نحو یاد می‌شود. باید توجه داشته باشیم که زیرنظام‌های یادشده - یعنی آوایی، واجی، واژگانی و نحوی - بیشتر عینی‌اند. یعنی در نوشتار یا گفتار به نوعی نمود و تظاهر عینی دارند. اما زیرنظام معنایی در هر زبان، لایه‌ای انتزاعی است که نمودی در نوشتار یا گفتار ندارد. به عبارت بهتر، معنی^۲ در پشت واژه

1- Syntax

2- Meaning